

لاہور دے سکھ پنجابی شاعر

Sikh Punjabi poets of Lahore

Ghulam Sabir

Research Scholar, Ph.D, Department of Punjabi, Government College University,
Lahore

g.sabir1988@gmail.com

Dr. Iftikhar Ahmad Sulehri

Assistant Professor-Punjabi, Government College University, Lahore

iftikhar_sulehri@hotmail.com

KEYWORDS

Human Civilization
Spontaneously
Intellectual
Historical
Harmoniously
Sikh Poets
Guro Ram Das
Arjan Dev
Lahora Singh

DATES

Received	18-10-2025
Accepted	01-11-2025
Published	31-12-2025

QR CODE

ABSTRACT

Literature is a pure and refined art through which a poet or writer expresses emotions, thoughts, and feelings by means of language. Broadly, literature is divided into two basic forms: poetry and prose. Poetry is the earliest form of literary expression and is closely connected with the early stages of human civilization. When human beings first became familiar with language, they expressed their inner feelings through poetic forms. One of the major strengths of poetry is its power of compression, as ideas that require several pages in prose can often be conveyed in a few poetic lines. Poetry, therefore, is a natural creative impulse that emerges spontaneously, much like the freshness of spring. Lahore has remained a prominent center of knowledge, literature, and intellectual activity since ancient times. It is one of the oldest cities in the world, known for its historical, cultural, and political significance. In Punjab, almost all major social, political, and literary movements have originated from Lahore. The city has produced numerous great poets, writers, and artists, reflecting the creative vitality of its land. Lahore is also distinguished by its cultural and religious diversity, where people of different faiths coexist harmoniously. Sikh poets and writers, in particular, have made invaluable contributions to the promotion and development of Punjabi language and literature. This research article focuses on prominent Sikh Punjabi poets of Lahore and their literary services. <https://journals.mehkaa.com/index.php/negotiations/article/view/167>

تخصیص:

لاہور ایک تاریخی اور کثیر المذاہب شہر ہے جہاں مختلف مذاہب، نسلوں اور اقوام کے لوگ صدیوں سے رہتے آئے ہیں۔ اس شہر نے نہ صرف اسلامی بلکہ غیر مسلم خصوصاً سکھ ادیبوں اور شاعروں کو بھی ادبی اظہار کے بھرپور مواقع فراہم کیے۔ سکھ پنجابی شاعروں نے لاہور کی سر زمین پر پنجابی زبان و ادب کی ترقی و ترویج میں نمایاں کردار ادا کیا۔ ان کی شاعری میں محبت، ہم آہنگی، صوفیانہ اقدار اور انسان دوستی کا عکس نمایاں ہے۔ یہ تحقیقی مضمون لاہور کے سکھ پنجابی شاعروں کی ادبی خدمات اور ان کے تخلیقی کارناموں پر مبنی ہے۔ مضمون میں ان شعراء کے حالات زندگی، فکری رجحانات، مذہبی اور سماجی اثرات، اور شاعری کے موضوعات کا جائزہ لیا گیا ہے جنہوں نے اپنی شاعری کے ذریعے محبت، رواداری، انسانی اقدار، اور بین المذاہب ہم آہنگی کا پیغام دیا۔ ان کی تخلیقات نہ صرف مذہبی جذبات کی ترجمانی کرتی ہیں بلکہ پنجاب کی تہذیب کو بھی اجاگر کرتی ہیں۔ لاہور کی ادبی فضا میں ان شعراء کا کردار قابل تحسین ہے۔ یہ مضمون اس بات کو واضح کرتا ہے کہ سکھ پنجابی شاعری صرف مذہبی اظہار نہیں بلکہ ایک وسیع تر ثقافتی، اخلاقی اور ادبی روایت کا حصہ بھی ہے جو دور حاضر میں بھی تحقیق و توجہ کی مستحق ہے۔

ساہت (ادب) اوہ پاکیزہ تے خالص فن اے جیہدے ذریعے شاعریاں ادیب اپنے جذبات، خیالات تے احساسات نوں لفظاں دے روپ وچ بیان کردے نیں۔ جو جیون دیاں اندرونی تے بیرونی حقیقتاں دی عکاسی کردا اے۔ ساہت دیاں دو مڈھلیاں قسماں نیں۔ شاعری تے نثر۔ شاعری ادب دی قدیم ترین شکل اے۔ جد کہ نثر شاعری توں بہت بعد وچ وجود وچ آئی۔ شاعری دا تعلق انسانی تہذیب دے مڈھلے دناں نال اے۔ جدوں انسان زبان تے بولی نال واقف ہو یا تے اوہنے اپنے احساس تے جذبیان نوں شعر اں دے روپ وچ بیان کیتا۔ شاعری داوڈا فیدہ ایہہ اے کہ جیہڑی گل نثر دے اک یاں دو صفحیاں وچ کہی جاندی اے اوہ شاعری راہیں اک یاں دو شعر اں وچ آسانی نال بیان کیتی جاسکدی اے۔ شاعری اک فطری جذبہ اے جیہڑا بہار وانگوں آپ مہارے ابھر دا اے۔

لاہور دا شمار دنیا دے پرانے شہراں وچ ہوندا اے۔ کجھ تاریخ دانان نے لاہور نوں موہنجوداڑو تے ہڑپہ دا ہم عصر قرار دتا اے۔ اج وی لاہور دے چپے چپے تے آثارِ قدیمہ کھلے ہوئے نیں جیہڑے نہ صرف ایہدے گزرے ویلے دی کہانی سناندے نیں سگوں سانوں ایہدیاں قدیم روایتاں توں وی جانو کرواندے نیں۔ ایس شہر دیاں نشانیاں تے تاریخی کردار اں بارے جی وی تحقیق کیتی جاوے اوہ کدی مکمل نہیں ہو سکدی سگوں کسے اک موضوع تے تحقیق کیتی جائے تے اوہدے وچوں مزید کئی پہلو نکل آندے نیں۔

لاہور شروع توں ای علم و ادب تے حکمت دامر کزرہیا اے۔ ایہدا شمار دنیا دے اوہناں قدیم شہراں وچ ہوندا اے جیہڑے اپنی تاریخی، ثقافتی تے سیاسی اہمیت پاروں اپنی پچھان آپ نیں۔ خاص طور تے پنجاب وچ سارے سیاسی، سماجی تے ادبی رجھاناں دیاں جڑاں لاہور وچ ای نیں۔ ایہہ شہر ہندوستان دی علمی تے ادبی دنیا وچ اک منفرد تے اچا مقام رکھدا اے۔ ایس دھرتی نے دنیا دے وڈے شاعراں، ادیبیاں تے فنکاراں نوں جنم دتا۔ ایس دھرتی دی مٹی وچ تخلیق دا اک ڈونگھارا اے جیہڑا لفظاں راہیں اجاگر ہو رہیا اے۔

لاہور دی دھرتی ایس کپھوں وی بہت خوش قسمت سمجھی جاندی اے کہ ایہتھے مختلف نسلاں تے قوماں دے لوک آباد نیں۔ مختلف مذہب تے عقیدے ایہتھے دی رنگین زندگی دا حصہ نیں۔ پرائس کثرت دے باوجود لاہور وچ اک بنیادی ایکٹارہی اے۔ لاہور دے کسے وی علاقے دا اسی اپنے آپ نوں لاہوری کہن وچ ہمیشہ فخر محسوس کر دا اے۔

پنجابی زبان و ادب دی ترقی تے فروغ لئی لاہور دے غیر مسلم خاص طور تے سکھ شاعراں دا وڈا حصہ اے۔ پنجابی شاعری ہووے یاں نثر ہر محاذ تے سکھ شاعراں تے ادیبیاں دیاں خدمات پنجابی زبان نوں حاصل رہیاں نیں۔ میرے اج دے ایس تحقیقی مضمون دامر کزو محور ابھی لاہور دے سکھ پنجابی شاعر نیں۔ جیہناں اپنی شاعری راہیں پنجابی زبان تے ادب دی ترقی لئی بھرواں کردار ادا کیتا۔

گورورام داس:

اصل ناں رام داس تے تخلص نانک سی۔ آپ 1538ء نوں اکبر بادشاہ دے ویلے چونا منڈی لاہور وچ ہری داس دے گھر پیدا ہوئے۔ ذات دے سوڈھی سن، تیجے گرو امر داس دی دھی بی بی بھانی نال آپ داویاہ ہویا تے 1631 بکرمی نوں گدڑی نشین ہوئے۔⁽¹⁾

1639 بکرمی نوں امرتسر شہر دی نویں سر بنیاد رکھی تے اوتھے اک وڈا تالاب بنوایا۔ ایہہ شہر پہلوں "گورورام داس دی نگری" تے فیر "امرتسر" دے ناں نال مشہور ہویا۔ آپ 46 ورھے دی عمر ہنڈا کے 1584ء نوں امرتسر وچ فوت ہوئے۔⁽²⁾ آپ دی شاعری دارنگ گورونانک والا اے تے کلام وچ مٹھاس تے ٹھنڈک اے:

چڑھ	چیت	بسنٹ	میرے	پیارے	بُھل	رتے
برپا	جھڑیوں	میرے	پیارے	آنگن	دھوڑ	لتے
من	آس	اڈینی	میرے	پیارے	دو	نمین
گورو	نانک	دیکھ	وگسی	میرے	پیارے	جیوں

ات سنے (3)

گوروار جن دیو:

اصل ناں ار جن تے تخلص نانک سی آپ 1563ء نوں جہانگیر بادشاہ دے ویلے چوتھے گورورام داس دے گھر امرتسر وچ پیدا ہوئے۔ ذات دے سوڈھی سن 1581ء نوں 18 ورھے دی عمر وچ گدی نشین ہوئے تے سکھاں دے پنجویں گوروبنے۔ آپ نے سکھ مت نوں نویں ترتیب دتی۔⁽⁵⁾

آپ نے سکھ مذہب نوں چلاون لئی نذرانہ یا چندہ وغیرہ لین دی رسم جاری کیتی جس پاروں اک وڈی رقم جمع ہو گئی۔ آپ نے گرو گرنتھ صاحب نوں باقاعدہ کتابی شکل دین لئی پہلاں گورواں دے کلام نوں اکٹھا کرنا شروع کیتا تے اک چھوٹی کتاب سکھ منی لکھی فیر ترتیب وار گوروا صاحبان دا کلام پڑھدے تے بھائی گورداس لکھدے رہندے سی انج گوروا گرنتھ صاحب نوں ترتیب دتا گیا۔ گورواں دے کلام دی پچھان لئی مجلہ نمبر 1، 2، دتا۔

ایس توں اڈ گرنتھ وچ بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ، بھگت کبیر، رامانند، سورداس تے میراں بائی وغیرہ دا صوفیانہ کلام وی درج کیتا تے آپ وی ڈھیر سارے شلوک لکھے۔ آپ نے اپنے والد گورورام داس دے بنائے ہوئے تالاب وچ اک مندر / گوردوارہ (دربار صاحب) بنوایا تے اوس دی نیہ حضرت میاں میر رحمۃ اللہ علیہ کولوں رکھوائی۔ ایہہ مندر بعد وچ سکھاں دا اہم مذہبی مقام بن گیا⁽⁶⁾ بعد وچ آپ لاہور آگئے۔ آپ نے 43 ورھے دی عمر ہنڈا کے 1606ء نوں لاہور وچ وفات پائی تے شاہی قلعہ دے نیڑے ڈیرہ صاحب آپ دی سادھی بنی۔⁽⁷⁾

آپ دے کلام وچ نیکی دا پیغام تے درد و گداز نمایاں اے:

ساون سرسی کامنی چرن کمل سیویار

من تن رتاچ رنگ اکونام ادھار

بکھیا انگ کوڑا ویا دن سبھے چھار

ہر امرت بوند سہاونی مل سادھو پونہار

جنی سکھیے پر بھ پایا ہنو تن کے صدر بلہار

نانک ہرجی میا کر سوار سوار نہار⁽⁸⁾

گوروار جن دیو دی شاعری تے باوانانک والا رنگ و کھالی دیندا اے:

توں کاہے ڈولے پر انیاں تدھ راکھے سر جنہار

جن پیدا ئش تو کیا سوئی دے ادھار

جن اپائی میدنی سوئی کرداسار

گھٹ گھٹ مالک دلاں کا سچا پروردگار

کتبت قیم نہ جانے وڈا بے پرداہ
 کر بندے توں بندگی چجر گھٹ میں ساہ
 توں سمر تھ گھہ اگوچر جیوں پنڈ تیری راس
 رحم تیری سکھ پایا سدا ناک کی ارداس (9)

لاہور اسنگھ لاہوری:

اصل ناں لاہور اسنگھ تے تخلص لاہوری کر دے سی، گمٹی بازار لاہور دے وسنیک سن۔ سنہری مسیت دے پچھو اڑے باولی صاحب کول مصوری کر دے سی تے شاعری دے میدان وچ استاد میاں ہدایت اللہ لاہوری دے قابل فخر شاگرد سن۔⁽¹⁰⁾
 بڑے ملنسار تے پیار کرن والے سن اوہ مذہب دافرق کیتیاں بغیر مسلمان، سکھ، ہندو، عیسائی سبھ نال سانجھا پیار کر دے تے چنگے کماں وچ اگے اگے رہندے سی۔ ساری زندگی اولاد وگی نعمت توں محروم رہے۔ پنجابی زبان نال بے حد پیار سی گور مکھی لپی وچ لکھدے پڑھدے سن۔ محاورے، قافیے، تشبیہاں تے استعارے بڑے پیچ نال ورتدے نالے اوہناں دے شعراں وچ بڑی روانی سی۔

مولابخش کشتہ نال ڈونگھی یاری سی بقول کشتہ جدوں وی امر تر جاندے تے اوہناں نوں ضرور ملدے بالاں لئی کوئی تحفہ ضرور لے جاندے نالے شعراں دا تبادلہ وی کر دے۔ اکثر مشاعریاں وچ اچی اواز تے سُر لے نال شعر پڑھدے سن۔ اوہناں کل 9 سی حرفیاں تے قصہ ہیرا رانجھا لکھیا تے 5 نومبر 1923ء وچ فوت ہوئے۔⁽¹¹⁾ قصہ ہیرا رانجھا وچوں شعراں دا نمونہ:
 مائے دے روٹی جھیب رانجھے نوں پی شام سویر دا بھکھڑا ای
 ملکی آکھیا ایہ لے کھا بیبا حاضر جہیا پکا مسا رکھڑا ای
 ایہ عمر تے گھروں پردیس آیا خبرے کیہ بنیا ایہوں دکھڑا ای
 لاہوری منزلاں مار حیران کیتے سکے ہونٹھ کملا یا مکھڑا ای (12)

باوا بدھ سنگھ:

اصل ناں بدھ سنگھ، 4 جولائی 1878ء نوں لہنا سنگھ دے گھر لاہور وچ پیدا ہوئے۔ سکھاں دے پنجویں گورو سری امر داس جی دے خانوادے وچوں سن۔ ایہناں دے دادا باوا ٹہل سنگھ نوں رنجیت سنگھ نے پنڈ امر سدھو وچ جاگیر دتی سی جیہڑی انگریز دور وچ سرکاری سرپرستی وچ لے لی گئی جس پاروں اوہناں دے پو لہنا سنگھ پنڈ دی وسوں چھڈ کے لاہور آگئے۔⁽¹³⁾
 باوا بدھ سنگھ نے اپنے علاقے دی مسیت دے امام کولوں فارسی تے اردو پڑھی فیر سکول وچ داخل ہو گئے تے 1894ء وچ مشن ہائی سکول رنگ محل توں میٹرک دا امتحان پاس کرن مگروں ویاہ کر لیا۔ ویاہ توں بعد کالج وچ داخل ہوئے تے 1896ء وچ ایف

اے دا امتحان پاس کیتا۔ 1902ء وچ پڑھائی توں ویہلے ہو کے پی ڈبلیو ڈی وچ نوکری کر لئی تے ایس ڈی اولگ گئے۔ فروری 1931ء توں ستمبر 1931ء تیک تھر ڈسر کل پی ڈبلیو ڈی وچ بطور سپریڈنٹ انجینئر کم کیتا۔

باوا بدھ سنگھ نوں اپنی ماں بولی پنجابی نال انتاں دا پیار سی تے پنجابی زبان دی سیوا کرنا اوہناں زندگی دا مقصد بنا لیا۔ لاہور وچ بابا خداسنگھ دے ڈیرے تے کتھاسنن پاروں اوہناں نوں شاعری دا شوق ہو یا ایس توں اڈمشن کالج وچ ایف اے دے دوران سوامی رام تیر تھ دے لیکچر سنن پاروں آپ تے چوکھا اثر ہو یا۔ بعد وچ آپ نے وی شاعری شروع کر دتی۔⁽¹⁴⁾

10 اکتوبر 1931ء نوں ڈلہوزی دورے تے گئے تے 14 اکتوبر 1931ء نوں واپس پر تے راہ وچ اٹاری دے نیڑے ایہناں دی موٹر اک درخت نال ٹکرا گئی تے آپ شدید زخمی ہو گئے گھر لیاندا تے ڈاکٹراں نے اپریشن دا آکھیا پر اپریشن توں پہلا ای ایس فانی دنیانوں ہمیشہ لئی چھڈ گئے۔⁽¹⁵⁾ نظم "بسنت" دا اک بند:

ہُن آئی رُت بسنت دی

ایہہ سدھیارے کنت دی

ایہہ جند جیا جنت دی

ایہہ راگ سُر بے انت دی

ہُن کھول اکھاں جاگ نہیں

رنگ ویکھ سُن شوہ راگ نہیں (16)

پروفیسر پورن سنگھ:

اصل ناں پورن سنگھ تے تخلص پورن کر دے سی بیو داناں کرتا سنگھ پٹواری تے ایسٹ آباد دے وسنیک سن۔ پورن سنگھ اے جے گارڈن کالج راولپنڈی توں بی اے وچ پڑھ رہے سن کہ 1900ء وچ حکومت نے وظیفہ دے کے جاپان گھل دتا۔ جاپان ایہہ ایبلائیڈ کیمسٹری پڑھ رہے سن کہ سوامی رام تیر تھ دی صحبت پاروں پڑھائی چھڈ کے تے فقیری دا چولا پا کے بدھ مت دے پیروکار بن گئے فیر ہندوستان واپس آگئے۔⁽¹⁷⁾ 1904ء وچ ویاہ کرن توں بعد لاہور و کٹوریہ ڈائمنڈ جوہلی انسٹیٹیوٹ وچ پروفیسر لگ گئے ایہتھے ایہناں ویدانت پرچار لئی اک انگریزی رسالہ جاری کیتا۔ 1907ء وچ ڈیرہ دون فارسٹ انسٹیٹیوٹ دے کیمیکل ایڈوائزر ہو گئے۔ 1911ء وچ سیالکوٹ وچ سکھ ایجوکیشنل کانفرنس وچ بھائی ویر سنگھ دے اصرار تے دوبارہ سکھ مذہب ول آگئے تے 1919ء وچ ریٹائر ہوئے۔⁽¹⁸⁾

پنجابی وچ کھلے لیکھ، کھلے گھنڈ، کھلے میدان تے کھلے اسمانی رنگ لکھے ایس توں اڈ انگریزی وچ وی ڈھیر ساریاں کتاباں لکھیاں۔ مشہور انگریزی کتاب Sisters of the Spinning Wheel تن دن وچ لکھی۔ ایہناں امریکی شاعر والٹ وٹ مین

دی شاعری توں متاثر ہو کے پنجابی وچ آزاد شاعری دی نویں لیہ ٹوری جس نوں اگوں میجر زیندر پال سنگھ تے ڈاکٹر دیوان سنگھ نے جاری رکھیا۔⁽¹⁹⁾

ابہناں دی نثر اتے شاعری دا تے شاعری اتے نثر دا گمان ہوندا اے۔ قلم وچ روانی تے خیال وچ اچھائی موجوداے آپ دی شاعری داوڈا مضمون پیارا اے ونگی دے طور تے اک نظم:

آدمیاں دے اکٹھ وچ اک خوشی

اکٹھ وچ اک جند جی وسدی

آدمیاں دا دوڑ دا ہڑ پیا وگد بازار وچ

رنگاں دا جلوہ پیا آوندا

چیریاں، سراں، ہتھاں، پیراں، لتاں دا اک جھر مٹ پیا پیندا

چھاڑیاں والے کہندے ہن

لا دتے لا دتے پیسے دے سیر

دھیلے دے ڈھیر، لا دتے آنے سیر

پیسے دے ڈھیر

کابل دے سردے

چرچر دھر دے

برف دیاں ڈلیاں

آگیا جے کابل تے قندھار

پیراں بھار چل کے امر تسرو وچ⁽²⁰⁾

ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ:

اصل ناں موہن سنگھ تے تخلص دیوانہ کر دے سن آپ 1899ء نوں منشی شیر سنگھ دے گھر پنڈ دیوی تحصیل گوجر خاں، راولپنڈی وچ پیدا ہوئے۔ والد بالاں نوں پڑھاندے سی تے موہن سنگھ دیوانہ نے وی مڈھلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی ایس توں بعد لاہور تے کلکتے وچ تعلیم حاصل کر دے رہے۔ 1928ء وچ ایم اے دا امتحان پاس کرن مگروں پنجاب یونیورسٹی لاہور وچ شعبہ پنجابی دے صدر مقرر ہوئے۔ 1931ء وچ کلکتہ یونیورسٹی نے اوہناں نوں History of Punjabi Literature لکھن تے ایل ایل ڈی دی ڈگری دتی۔⁽²¹⁾ آپ دے قلم وچ روانی سی آپ نوں پنجابی (شاہ مکھی تے گور مکھی) توں اڈ اردو، ہندی، فارسی تے انگریزی تے وی عبور حاصل سی۔

دیوانہ ہوراں نے بوہت ساریاں تنقیدی تے تحقیقی کتاباں وی لکھیاں۔ پنجابی شاعری وچ دھپ چھاں، چوہرگے، رعبائیاں، نرکاری ساکھیاں، نیل دھاڑا، جگت تماشا، پت جھڑ چھپیاں ہونیاں نیں۔ پنجابی نثر وچ پنکھڑیاں، دیوند ربتیسی، رنگ تماشے، 14 کہانیاں، جتندر ساہت تے سرور شامل نیں۔ آپ دیاں تالیفاں وچ صوفیاں دا کلام، کلام شاہ حسین، شلوک فرید، ہیر وارث شاہ، شلوک گرو نانک دیو، پنجابی ادب دی تاریخ، دھنک پنجابی شاعری، بلھے شاہ، جب صاحب تے پنجابی بھگتی کار (ہندو بھگتاں دا کلام) شامل نیں۔⁽²²⁾

آپ نوں پنجابی زبان و ادب نال انتاں داپیار سی۔ ایس لئی پنجابی دیاں پرانیاں کتاباں لہجہ کے اوہناں نوں سودھن تے دوبارہ چھاپن لئی بڑی محنت کیتی۔ ملکی ونڈ مگروں امرتسر چلے گئے۔ آپ نے 1985ء نوں چنڈی گڑھ وچ وفات پائی۔⁽²³⁾ آپ دی مشہور نظم "دورنگی" دے دو بندوگی دے طور تے:

دو رنگی اس دنیا اندر ہر پاسے دو دو سدے نیں
اک پاسے کلیاں کھڑ دیاں نیں اک پاسے چھالے ہدے نیں
کوئی جھوٹا دعویٰ میرے کر چھلڑ چار کھسٹدا ہے
کوئی میری بھکھ مٹان لئی پھل بن کے عرشوں ٹنڈا ہے
کوئی دوست بن بن رج دا نہیں کوئی دشمنی کر کر ہٹدا ہے
کدھرے انجیشن مفت لگن کدھرے ایٹم بمب چھٹدا ہے
کوئی لنگر لائی بیٹھا ہے کوئی ان دہائی بیٹھا ہے
کوئی بزم سجائی بیٹھا ہے کوئی دھونی تائی بیٹھا ہے (24)

پروفیسر موہن سنگھ ماہر:

اصل ناں موہن سنگھ تے ماہر تے موہن تخلص سی آپ 1905ء نوں ڈاکٹر جو دھ سنگھ دے گھر پنڈ دھیمال ضلع راولپنڈی وچ پیدا ہوئے ڈاکٹر جو دھ سنگھ اک سرکاری ہسپتال وچ ملازمت کر دے سن۔ 1923 وچ موہن سنگھ ماہر نے میٹرک دا امتحان پاس کیتا فیر منشی فاضل دا امتحان پاس کر کے خانیوال وچ پڑھاؤن لگ پئے۔⁽²⁵⁾

1932ء وچ ایم اے کرن مگروں خالصہ کالج امرتسر وچ فارسی دے پروفیسر مقرر ہوئے فیر لاہور آگئے۔ ایہتھے 1939ء وچ گورکھی لپی وچ اک معیاری رسالہ "پنج دریا" کڈھیا۔ 1940ء توں 1943ء تیک سکھ نیشنل کالج لاہور وچ پروفیسر دی حیثیت نال پڑھاندے رہے۔⁽²⁶⁾

ملکی ونڈ مگروں امرتسر تے فیر جاندھر چلے گئے تے پنجابی زبان و ادب دی سیوا وچ رجھ گئے۔ پنجابی شاعراں وچ ایہناں دا مقام اچا اے شاعری داشوق تے بچپن توں ای سی پر جوانی وچ ویاہ توں کجھ چر مگروں گھر والی "بسنت کور" دی موت نے ایہناں دی

شاعری نوں نواں رنگ روپ دتا۔ ایہناں دے دل دیاں ٹیساں تے پیڑاں نے شعراں داروپ دھار لیا۔ ایہناں دا مجموعہ کلام "سادے پتر" دے سرناویں نال چھپیا جیہڑا بے حد مقبول ہويا۔ ایس توں ایہناں دیاں لکھتاں وچ تن پڑا، کسمبڑا، ادھوائے تے ایشادا چان شامل نیں۔⁽²⁷⁾ رب سوہنے دی تلاش بارے موہن سنگھ ماہر اپنے انداز وچ لکھدے نیں:

رب اک گنجنھلدار بجات، رب اک گورکھ دھندا
کھولن لگیاں پیچ ایس دے ، کافر ہو جائے بندہ
کافر ہونوں ڈر کے جیویں ، کھوجوں مول نہ کھنجیں
لائی لگ مومن دے کولوں، کھوجی کافر چنگا (28)

پیارا سنگھ صحرائی:

اصل ناں پیارا سنگھ تے تخلص صحرائی کرداسی، لاہور دا وسنیک سی تے ایہتھے کتاباں دی اک مشہور فرم وچ پروف ریڈنگ دی حیثیت نال کم کرداسی۔ پنجابی زبان و ادب وچ کمال حاصل سی سیاسی لحاظ نال ہر نویں تحریک وچ دلچسپی لینداسی۔ ایہدیاں لکھتاں وچ سے دی واگ، لگراں، صحرائی پنچھی، تاریاں دی لوتے رن جھن دے ناں سرکڈھویں نیں۔ ملکی ونڈ توں بعد دلی چلا گیا تے اوتھے وی پروف ریڈنگ دی حیثیت نال کم جاری رکھیا۔⁽²⁹⁾ پیارا سنگھ صحرائی دا اک مشہور گیت:

مٹ گئی اے ہیر نہ جذبہ مٹا ہیر دا
روح سوہنی دا بے جھناواں چیر دا
سسی تھل کھراپئی اے ٹولدی
جھوجھے ہونی نال نہ اینویں جھورے
ٹری چل چل ٹری توں چندے میرے (30)

بھائی بدھ سنگھ لاہوری:

بھائی بدھ سنگھ لاہوری مہاراجہ رنجیت سنگھ دے درباری شاعر سن۔ اوہناں نے ہندی تے پنجابی وچ شاعری کیتی۔ اوہناں دی شاعری سی حرفیاں تے باراں ماہ دی شکل وچ لکھی اے۔ اوہناں مہاراجہ دی خواہش تے اک کتاب "بودھ بریدھ" لکھی جیہڑی دراصل سیاست دے بارے فارسی دی اک مشہور کتاب "اردنیش" دا ترجمہ اے۔⁽³¹⁾ کلام دا نمونہ:

بہت دن گزرے سائیاں، میں ڈٹھیاں منہ دلبر دا
سینہ مئے تے بھہ عشق دی، میں چکھدے نین عطر دا
عشق کباب کباب کباب، برہوں بھن بھن بیرے دھر دا
بدھ سنگھ شوق زہر دا پیالہ ، جو پیندا سو مر دا (32)

لہور دے سکھ پنجابی شاعر پنجاب دی ادبی روایت وچ اک اچھا مقام رکھدے نیں۔ اوہناں دی شاعری وچ سماجی شعور، انسان دوستی، بھائی چارہ تے رواداری داسنہا اگھڑواں اے۔ ایس تحقیق توں ایہہ گل نکھر کے ساہمنے آندی اے کہ سکھ شاعر صرف اپنے مذہبی جذبات تیک محدود نہیں رہے سگوں اوہناں نے پنجاب دی دھرتی تے بولی نال اپنی محبت نوں شاعری راہیں سوہنے ڈھنگ نال بیان کیتا تے پنجاب دی ثقافت نوں وی زندہ رکھن وچ اہم کردار ادا کیتا اے۔ ایہہ وی واضح اے کہ لہور دی ادبی فضا نوں مسلمان، سکھ تے ہندو پنجابی شاعراں نے رل کے سنواریا اے۔

حوالہ جات

1. سید اختر جعفری، ڈاکٹر، داستان پنجابی زبان و ادب (لاہور: ادارہ ثقافت اسلامیہ، 2013ء)، 151۔
2. میاں مولا بخش کشتہ امر تسری، پنجابی شاعران دا تذکرہ (لاہور: عزیز پبلشرز، 1988ء)، 44۔
3. سید اختر جعفری، ڈاکٹر، 152۔
4. عبدالغفور قریشی، پنجابی ادب دی کہانی (لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1993ء)، 226۔
5. سید اختر جعفری، ڈاکٹر، 159۔
6. میاں مولا بخش کشتہ امر تسری، 45۔
7. عبدالغفور قریشی، 226۔
8. راجل حق محمود، تاریخ ادبیات پنجاب (لاہور: سنگ میل پبلیکیشنز، 2018ء)، 57۔
9. آصف ریاض قدیر، ڈاکٹر، سانجھاں آرتے پار دیاں (اسلام آباد: روداد پبلیکیشنز، 2020ء)، 4۔
10. ڈاکٹر آصف ریاض قدیر، 191۔
11. میاں مولا بخش کشتہ امر تسری، 305۔
12. ڈاکٹر آصف ریاض قدیر، 191۔
13. میاں مولا بخش کشتہ امر تسری، 358۔
14. میاں مولا بخش کشتہ امر تسری، 359۔
15. میاں مولا بخش کشتہ امر تسری، 358۔
16. میاں مولا بخش کشتہ امر تسری، 359۔

17. فقیر محمد فقیر، پنجابی زبان و ادب کی تاریخ (لاہور: سنگ میل پبلیکیشنز، 2002ء)، 313۔
18. میاں مولا بخش کشتہ امرتسری، 373۔
19. عبدالغفور قریشی، 429۔
20. فقیر محمد فقیر، 314۔
21. سید اختر جعفری، ڈاکٹر، 289۔
22. میاں مولا بخش کشتہ امرتسری، 439۔
23. سید اختر جعفری، ڈاکٹر، 290۔
24. فقیر محمد فقیر، 250۔
25. سید اختر جعفری، ڈاکٹر، 313۔
26. میاں مولا بخش کشتہ امرتسری، 478۔
27. فقیر محمد فقیر، 276۔
28. موہن سنگھ، پروفیسر، ساوے پتر (لاہور: سچیت کتاب گھر، 2015ء)، 18۔
29. فقیر محمد فقیر، 406۔
30. فقیر محمد فقیر، 406۔
31. آصف ریاض قدیر، ڈاکٹر، سانجھاں آرتے پار دیاں (اسلام آباد: روداد پبلیکیشنز، 2020ء)، 157۔
32. آصف ریاض قدیر، 157۔

References in Roman Script

1. Syed Akhtar Jafri, Doctor, Dastaan Punjabi Zaban o Adab (Lahore: Idara-e-Saqafat-e-Islamiya, 2013), 151.
2. Mian Maula Bakhsh Kushta Amritsari, Punjabi Sha'raan Da Tazkira (Lahore: Aziz Publishers, 1988), 44.
3. Syed Akhtar Jafri, Doctor, 152.
4. Abdul Ghafoor Qureshi, Punjabi Adab Di Kahani (Lahore: Pakistan Punjabi Adabi Board, 1993), 226.
5. Syed Akhtar Jafri, Doctor, 159.
6. Mian Maula Bakhsh Kushta Amritsari, 45.
7. Abdul Ghafoor Qureshi, 226.

8. Rajal-e-Haq Mahmood, Tareekh-e-Adabiyat-e-Punjab (Lahore: Sang-e-Meel Publications, 2018), 57.
9. Asif Riaz Qadeer, Doctor, Sanjhaan Aar Te Paar Diyaan (Islamabad: Rodaad Publications, 2020), 4.
10. Asif Riaz Qadeer, Dr., 191.
11. Mian Maula Bakhsh Kushta Amritsari, 305.
12. Asif Riaz Qadeer, Dr., 191.
13. Mian Maula Bakhsh Kushta Amritsari, 358.
14. Mian Maula Bakhsh Kushta Amritsari, 359.
15. Mian Maula Bakhsh Kushta Amritsari, 358.
16. Mian Maula Bakhsh Kushta Amritsari, 359.
17. Faqeer Muhammad Faqeer, Punjabi Zaban o Adab Ki Tareekh (Lahore: Sang-e-Meel Publications, 2002), 313.
18. Mian Maula Bakhsh Kushta Amritsari, 373.
19. Abdul Ghafoor Qureshi, 429.
20. Faqeer Muhammad Faqeer, 314.
21. Syed Akhtar Jafri, Doctor, 289.
22. Mian Maula Bakhsh Kushta Amritsari, 439.
23. Syed Akhtar Jafri, Dr., 290.
24. Faqeer Muhammad Faqeer, 250.
25. Syed Akhtar Jafri, Dr., 313.
26. Mian Maula Bakhsh Kushta Amritsari, 478.
27. Faqeer Muhammad Faqeer, 276.
28. Mohan Singh, Prof, Saaway Pattar (Lahore: Sachet Kitab Ghar, 2015), 18.
29. Faqeer Muhammad Faqeer, 406.
30. Faqeer Muhammad Faqeer, 406.
31. Asif Riaz Qadeer, Doctor, Sanjhaan Aar Te Paar Diyaan (Islamabad: Rodaad Publications, 2020), 157.
32. Asif Riaz Qadeer, 157.